

Møde i Kalundborg.

Efter at Bestyrelsen i længere Tid havde haft Øjet fæstet paa Kalundborg, hvor den gamle, mærkelige Kirke særlig indbød til opmærksom Betragtning, lykkedes det den 11. Juli 1899 at faa et Møde i Stand paa dette Sted. Sognepræsten, Hr. Georg Delbanco, havde interesseret sig for at faa Mødet gjort godt bekendt i Byen og Omegnen, og Talerne kunde derfor glæde sig ved en meget talrig Tilhørerkreds, og da tilmed de akustiske Forhold i Kirken vare ualmindelig gunstige, var det en Fornøjelse at tage Ordet paa dette Sted. — Referat af Foredragene læstes i de følgende Dage i »Kallundborg Avis«.

Efter Hr. Seehusens smukke Præludium fra Orgelet indledede Selskabets Formand Mødet med nogle Ord, hvori han gjorde Rede for den Virksomhed, Selskabet stræbte at øve for at modarbejde Tidens udslettende Magt, der jo lige saa vel gik ud over Bygninger og Mindesmærker som over de historiske Erindringer fra fremfarne Slægter.

Derpaa gaves Ordet til Professor, Dr. Fredrik Nielsen, der tog sit Udgangspunkt fra den nationale Mindefest, der nys var fejret (Fredericia-Dagen), og udtalte, at hele Kristenheden om nogle faa Dage (15. Juli) kunde fejre 800-Aarsdagen for Jerusalems Erobring ved det første Korstog. Efter en Skildring af Muhammedanernes Erobring af det hellige Land gav han en Fremstilling af de forskellige Veje, ad hvilke de nordiske Pilegrimme søgte til Jerusalem, og omtalte særlig Roskilde-Biskoppen Sven Norbagges Pilegrimsfærd, der endte med hans Død paa Rhodos 1098. Dernæst omtalte han Pave Urban II's Virksomhed for et Korstog, særlig det store Møde i Clermont (Novbr. 1096), Peter fra Amiens's Stilling til Korstogsbevægelsen, Korshærens Udrustning, Hovedpunkterne af Korstoget og Jerusalems Fald. Tilsidst kom han ind paa en Undersøgelse af Nordboernes, navnlig de Danskes, Deltagelse i Korstoget og dvælede ved

den af Torqvato Tasso besungne Prins Svens Deltagelse i det første Korstog, en Begivenhed, i hvilken han var tilbøjelig til at anerkende en historisk Kerne. Han sluttede med at paavise den Betydning, det første og de senere Korstog havde baade i borgerlig og kirkelig Henseende.

Efter en Sang fulgte derpaa følgende Foredrag:

Om Kalundborg og dens Kirke.

Foredrag af J. Kornerup ved det kirkehistoriske Møde i
Kalundborg Kirke den 11. Juli 1899.

Ærede Forsamling!

Disse Omgivelser, denne skønne Kirke, føre vore Tanker tilbage til en fjern Tid af Danmarks Historie, til Valdemarernes Dage. Det var en Tid, da Landet havde lidt under svære indre Kampe og var bragt sin Undergang nær ved ydre Fjenders, de vendiske Sørøveres, idelige Anfald, men atter var bragt paa Fode ved kraftige Mænds Styrelse, ved Kong Valdemar, Absalon og Esbern Snare.

Undersøge vi vor Histories Kilder for at finde de ældste samtidige Efterretninger om Kalundborgs og denne Kirkes Oprindelse, da læse vi hos Saxo Grammaticus, at Esbern Snare grundlagde Kalundborg som et Værn mod Sørøvere. Det var ved den gode Havn, som forhen kaldtes Hærvig, og hvor der vistnok allerede laa en liden By. Ligesom Valdemar befæstede Vordingborg og Absalon Axelhus til Værn for Sjælland mod Syd og Øst, saaledes skærmede nu Esbern Landet mod Vest. Og Pladsen, den gamle Del af Kalundborg, den saakaldte Overby, var fortrinlig valgt. Det var en aflang Høj, der paa søndre Side var beskyttet af Havnen og paa nordre af den store nu udtørrede Munkesø. Ved Udgravninger, som nu ere udfærdigede, bragtes disse to Vande i Forbindelse med hinanden. Langs den bratte Rand af Højen opførte Esbern Snare en stærk Ringmur af røde Mursten. Denne Ringmur var forstærket ved enkelte svære Taarne og ved omtrent en halv Snese halvrunde indad til aabne Taarne eller

Bastioner, fra hvis Tinder Forsvarerne kunde beskyde Fjenden i Flanken, naar han søgte at nærme sig Muren med Murbrækkere. Denne Bygningsmaade for Fæstninger i det 12. og 13. Aarhundrede fandtes ogsaa i andre gamle danske Borge som i Vordingborg, Helsingborg og paa Hammershus. I Nordtyskland kan man endnu se velbevarede Dele af saadanne Ringmure med Taarne og Bastioner, som i Cammin i Pommern, i Rostok, Lybæk, Malchin i Meklenborg og flere Steder. De mægtige røde Ringmure omkring den lille By Demmin i Forpommern fortjene især vor Opmærksomhed; thi gamle, baade danske og tyske Kildeskrifter melde, at de Danske under Valdemar II opførte dem i Aaret 1211¹⁾.

Spørger man nu: hvor laa Esbern Snares Gaard eller Hus i Kalundborg? da er det vanskeligt at give et sikkert Svar herpaa. Det kunde synes tvivlsomt, om hans Hus har været skærmet paa anden Maade end ved den omtalte Ringmur, eftersom det lader til, at Kirken har været indrettet til Forsvar og Retraite, hvis Murene skulde blive tagne ved Storm, hvad jeg senere skal komme tilbage til. Men naar Traditionen her i Byen har villet paavise det gamle Hus paa Adelgaden, som nu tilhører Frøken Born, som Esbern Snares Bolig, da er det sikkert, at han i al Fald ikke kan have boet i denne Bygning, eftersom dens Stil bl. a. i Underdelen af den nedbrudte Gavl viser hen til Kristiern I's Tid. Mere sandsynligt er det, at Esberns Gaard har ligget paa Torvet ved Raadhuset, hvor senere det store Slot kom til at staa.

Esbern Snares Datter, Fru Ingeborg af Kalundborg, der havde været gift med Peder Strangesøn, blev i Aaret 1262 fordreven og døde 1267 i Hedeby i Sønderjylland²⁾. Hendes Godser, Kalundborg og Sæbygaard, blev inddragne som Kronens Eiendom, formentlig fordi hun var gaaet

¹⁾ Script rer. Dan. II, 172, III, 263. Pertz, Monum. Germ. Scr. XVI, 405. Chron. Sclavium, ed. Dr. Laspeyres, p. 102—103.

²⁾ Script. rer. Dan. I, 169. II, 632, IV, 229.

paa Parti med Kongens, Erik Glippings, Fjender. Kalundborg kom dog snart i forskellige Stormænds Besiddelse, blandt andre i Knud Porses, der var gift med Hertuginde Ingeborg af Norge. Senere lykkedes det den snilde Valdemar Atterdag at bemægtige sig det, og han saavel som flere Konger ombyggede og udvidede det betydeligt. Her holdt Valdemar Atterdag Danehof, her opholdt Dronning Margrethe sig tidt, her havde Kristiern I's Dronning, Dorothea, sit Enkesæde, og her sad Kristian II fangen og døde. Det var en anselig femkantet Bygning med en Façade paa 90 Alen. Som bekendt ødelagdes det stolte Slot i Svenskekrigen 1659, idet Fjenden sprængte det i Luften. Et gammelt Kobberstik, som Præsident Resen lod udføre til sit Værk »Atlas danicus«, viser os et Grundrids af Kalundborg, paa hvilket Slottets Ruiner efter Sprængningen ses. Men af større Værd er en gammel Tegning fra omtrent 1650, som tilhører Nationalmuseet, der velvillig har laant mig den, saa at jeg her kan udstille den¹⁾. Alt dette er nu forsvundet, og man har selv i nyere Tider gjort sig al Umage for at udjevne og udslette de sidste Spor af Borgen. Endnu i Halvtredserne saae jeg store nedvæltede Murblokke, som det har kostet Møje at faa Bugt med, ligge ved søndre Side af Højen. For omtr. 15 Aar siden indtog man det lille snævre Stræde, som førte fra Borgen ned ad den steile Bakke imod Syd. Paa den omtalte Tegning ses dette Stræde førende til en Laage i Muren, rimeligvis en gammel Udfaldsport. —

Men skjønt saa meget saaledes er forsvundet fra Jordens Overflade, ødelagt dels ved Fjendehaand dels ved indfødte Vandaler, staar dog heldigvis endnu denne mere end 700 Aar gamle Kirke tilbage som et Minde om den

¹⁾ »Kallundborg Slotz og Byes afritzning saa vit den i gammel tid haffuer været omkring Mureb da den er blefuen anlagt Aar efter Christi Fødsel 1171.“

I Traps »Danmark« ny Udg. II, S. 394—395, er Slottet afbildet efter denne Tegning.

beundringsværdige Byggevirksomhed, Valdemar I og hans Samtidige, Skjalm Hvides Slægt, udfoldede, en Slægt, der gjorde store Offere for at bygge Kirker. En hel Række er reist i denne Tidsalder: Kirkerne i Ringsted, Sorø, Kalundborg, Biernede, Thorsager og Aarhus Domkirke. Der findes med Hensyn til Stilens enkelte Former en stor Lighed imellem dem alle, og de stamme fra en Tid, da et nyt og praktisk Bygningsæmne, den brændte Mursten, holdt sit første Indtog i Danmark. Dette Fremskridt kom rimeligvis først op i Norditalien og derfra over Nederlandene og Nordtyskland til os. I de to sidste Lande savnede man ligesom hos os Fjeldstene og havde derfor god Brug for dette Æmne. De danske synes meget hurtigt at have lært Teglbrænderiet af Tyskerne; thi der er kun ringe Tidsforskjel paa den ældste sikkert daterede Murstenskirke i Nordtyskland, Kirken i Jerichou, og Kirkerne i Ringsted, Sorø og Kalundborg. Ved Betragtningen af de velbrændte Mursten, der i Vinduesskraaninger, Kapitæler og Halvsøiler synes at være afbanede med Meisler, og ved det hele i Forhold til Tiden saa smukke Murarbejde faar man en Anelse om den Glæde, hin Tids Bygmestere have følt over dette tekniske Fremskridt.

Se vi hen til Kalundborg Kirkes ejendommelige Form, finde vi imidlertid, at den skiller sig ud fra alle de andre Kirker, ja er i den Grad enestaaende, at der ikke synes at findes noget lignende i Skandinavien eller Vest-Europa. Det er jo ofte ytret, at den mere lignede en Ridderborg end en Kirke. Den almindelige Grundform for Kirker i den ældre Middelalder var laant fra den oldkristelige Basilika og dannede et langstrakt saakaldet latinsk Kors. Hvor forskjellig herfra er ikke Grundplanen i Esbern Snares Kirke! Fra et firkantet Midtparti udskyde her 4 lige lange Korsarme kronede med 4 ottekantede Taarne. Midt i Firkanten hæve sig fire 10 Alen høje Granitsøiler, som bære Rundbuer, paa hvilke det store Midtertaarn hviler. Det hele danner et græsk Kors og er en saare dristig og genial

Konstruktion. Hvorfra har Esbern Snare eller hans Bygmester hentet Forbilledet til denne Kirke? Fra Grækenland, fra de byzantinske Kirker. Der er jo andre Spor af den byzantinske Stils Indvirkning paa Danmark i den tidligere Middelalder, i Oldsager, i Vægmalier. Der fandtes jo allerede paa Korstogenes Tid, hvad Prof. Dr. Nielsen omtalte i det foregaaende Foredrag, en Handelsvej over Novgorod til Byzants, »Miklegard«, som Nordboerne kaldte den, hvor mange af dem havde tjent i Keiserens Garde som »Væringer.« Kong Erik Eiegod besøgte Byzants paa sin sidste Reise. I Grækenland forefindes en Mængde Kirker i Korsform med 5 Kupler. Jeg har selv i min Ungdom set en saadan lille Bygning paa den græske Ø Korfu. Ogsaa i Italien forekomme enkelte Kirker af græsk Korsform i byzantisk Stil, f. Ex. den prægtige Markuskirke i Venezia eller St. Antoniuskirken i Padova; men der er imellem alle disse og vor Kirke den Forskjel, at i Stedet for de 5 Stenkupler, som mindre egnede sig for Nordens Klima, hæve sig her 5 Taarne.

Iøvrigt maa jeg tilføje, at der dog ogsaa i det skandinaviske Norden, for ikke at tale om Rusland, hvor den byzantinske Stil endnu hersker, om end noget udartet, kan paavises en Kirke fra den tidligere Middelalder med græsk Korsform, nemlig St. Lars i Visby, som dog nu kun er en Ruin og ikke kan antages at have havt 5 Taarne.

Med Hensyn til vor Kirkes Indre maa den Lighed, der findes imellem den og Biernede Kirke, der er bygget omtrent samtidig af Esbern Snares Fætter, Sune Ebbeson, og Thorsager Kirke, der formodes opført af Biskop Peder Vagnsøn af Aarhus, fremhæves. I disse to Kirker bære 4 store Søiler med samme Trapezkapitæl som i Kalundborg et Taarn, der løfter sig over Kirken. Men disse Bygninger ere som bekjendt Rundkirker.

De 5 skønne Taarne, som pryde Vor Frue Kirke i Kalundborg, vare i den katholske Tid indviede til hver sin Helgeninde, det store i Midten til Jomfru Marie, de fire

andre til St. Anna, St. Gertrud, St. Katherine og den hellige Marie Magdalene, hvis Altere fandtes nede i Kirken. Ved en nærmere Undersøgelse synes det tydeligt, at Taarnene fra først af ikke have haft de smaa Spidsgavle, men derimod Tinder ligesom Fæstningstaarne. Bag disse Tinder eller over dem kan der imidlertid godt have været anbragt spidse Tage. Den Forandring, der er foregaaet ved Opmuringen af Spidsgavle, i det mindste paa to af Taarnene — de andre to havde før 1870 ingen saadanne — er muligvis foranlediget ved en Brand. Graabrødremunken Petrus Olai beretter, at i Aaret 1314 »brændte den hellige Jomfrues Kirke i Kalundborg«¹⁾. Spidsgavle kunde nok passe til den Tid.

Der findes høit oppe i Taarnene nogle ejendommelige, oprindelige, Huller i Form af Firkanter, der ere stillede paa Kant og opmurede med fire Løbere omkring Aabningen. Af slige Huller er der paa hvert af de gamle Taarne 16, og de ligge i samme Høide. Man har tidligere ikke skænket disse Huller nogen særlig Opmærksomhed eller slaaet sig til Ro med den Forklaring, at det ikke var andet end Bomhuller til Stillads. Men nu har den svenske Forsker Dr. Ekhoff paavist, at disse Huller have en ganske anden og mærkelig Betydning²⁾. Bomhuller kunne de ikke være, thi de gaa helt igjennem den tykke Mur. Der findes baade i Danmark og i Sverige Kirketaarne med lignende Huller, der ved Hjørnerne gaa igjennem hele Muren i skraa Retning, og det synes utvivlsomt, at disse Huller have været bestemte til Anbringelse af Bjælker, der skulde bære Trægallerier, saakaldte Skyttegange, hvorfra man med Held kunde forsvare Taarnet ved at kaste store Sten ned paa Fjenden under en Beleiring. De smaa murede Karpapper, som findes paa mange gamle Fæstningstaarne,

¹⁾ Script. rer. Dan. I, 190.

²⁾ E. Ekhoff: »Om kyrkornas forna egenskap af försvarsverk.« Aarbøger for nord, Oldk. og Hist. 1899. S. 19.

have samme Bestemmelse. I Danmark har jeg set et Taarn med lignende paa Kant stillede Huller som disse her i Kalundborg, nemlig i Herfølge Kirketaarn ved Køge. I Frankrig findes endnu gamle Kirketaarne med fremspringende Trægallerier, som i Dugny i Nærheden af Verdun.

Som et historisk Vidnesbyrd om, at der virkelig har været Kirketaarne indrettede til Forsvar, en Mening, der tidligere er blevet stærkt bekæmpet¹⁾, tillader jeg mig her at anføre følgende af Dr. Ekhofts Afhandling: En gammel Forfatter, Galbert de Bruges, fortæller om Beleiringen og Indtagelsen i Aaret 1127 af Kirken St. Donatien i Brügge, som laa indenfor Borgens Ringmur. Prælaten Bertulf, hvis Tilhængere havde myrdet Karl den Danske, en Søn af Knud den hellige, beredte sig paa et Anfald af Karls Parti og indesluttede sig i Borgen. Efter en Uges Beleiring blev nu Borgen stormet og taget, men Bertulf og hans Mænd trak sig tilbage til Kirken, som de forsvarede tappert fra »Taarnets Krone.« Fjenden brød nu med Murbrækkere en Aabning i Kirkemuren og stormede igjennem Aabningen, hvorpaa Forsvarerne trak sig tilbage til Taarnet, hvor de holdt sig i nogen Tid, indtil Kong Ludvig gav Befaling til at nedbryde Pillerne, som bar Taarnet.

Man kunde nu spørge, om ikke ogsaa Esbern Snare har indrettet Taarnene paa vor Kirke til et lignende Forsvar, for at han kunde trække sig tilbage her til og fortsætte Kampen, i det Tilfælde at Byens eller, som den kaldtes, »Borgens« Ringmur og Yderværker vare tagne ved Storm.

Esbern Snares Kirke skulde dog lige saa lidt som vore andre gamle Kirker undgaa nyere Tiders smagløse Forandringer. I forrige Aarhundrede blev Vinduerne udvidede og Portalerne omformede i Rokokostil. Ved Re-

¹⁾ Oberst O. Blom: »Befæstede Kirker i Danmark.« Aarbøger for nord. Old. og Hist. 1895, 1—86.

staureringen 1870—71 have de dog igjen faaet deres oprindelige Udseende. I det 15. Aarhundrede tilføjede man et Par smaa Bygninger, der paa en uheldig Maade skadede Indtrykket af Kirkens Ydre og paa to Steder tilhyllede Korsformen. I den nordøstre Vinkel opførte man paa Korets Nordside et Sakristi med spidsbuede Hvælvinger, der hvile paa en Midtsøile. Til dette Sakristi føjedes to mindre Rum, som blev satte i Forbindelse med Kirken ved en Gjennembrydning af dennes Mur. Ligeledes byggedes et tarveligt Vaabenhus ved søndre Taarns østre Side. Men skæbnesvanger blev en Udgravning i Kirkens Midte imellem de fire store Søiler, som man foretog omtr. i Midten af det 17. Aarhundrede for at indrette et Gravkammer. Om end dette senere blev kastet til, var Grundens Fasthed dog blevet svækket. Allerede i Aaret 1714 var den ene Søile kommen ud af sin rette Stilling, saa at man fandt det fornødent at stive den af med to Jernstivere ind imod Sidevæggen, hvilke Stivere man uheldigvis senere var saa uforsigtig at borttage.

Saa skete det om Morgen den 7. Sept. 1827, at det store Taarn pludselig sank ned i Kirken. En gammel Mand har for mange Aar siden fortalt mig, at han hørte et vældigt Brag, og da han forfærdet stak Hovedet ud af Vinduet, saae han, at Kirken var indhyllt i en Sky af Kalkstøv; men da Vinden fejede den til Side, var det store Taarn borte! Det var en Sorg ikke alene for Byens Indbyggere, men ogsaa for alle Elskere af vore Fortidsminder. Kirkeinspektionen og Byraadet stræbte ærligt at sætte igjennem, at Taarnet blev bygget op igjen, men det kunde ikke lykkes i hin fattige Tid at skaffe de nødvendige Midler. Tiden var heller ikke moden til et sligt Foretagende; dertil var Kjendskabet til Middelalderens Bygningskunst for ringe. Ældre Folk ville mindes, at ude paa Kirkegaarden laa de sønderslaaede Søiler og Kapitæler henslængte, og inde i Kirken saaes Midtpartiet dækket med et grimt gibset Loft.

Først under Kultusminister Hall i Aarene 1870—71

lykkedes det at gennemføre en grundig Istandsættelse og reise det store Taarn, 700 Aar efterat Esbern Snare byggede Kirken. Vi bør mindes de Mænd, hvem det skyldes, at dette Foretagende lykkedes: Professorerne Høyen og Worsaae og Sognepræsten, Past. Hoskjær. Arkitekt Tvede forestod Arbeidet, og jeg gav Ideen til Kirkens malede Dekoration. Esbern Snares Vaaben blev malet i Korhvælvingen, Valdemar I's og Absalons i de to tilsvarende Taarnhvælvinger.

Esbern Snare døde i Aaret 1204. Man skulde tro, at han efter Tidens Skik var bleven begravet foran Høialteret i sin Kirke, men han ønskede at hvile hos de fromme Klosterbrødre i Sorø, hvis Kirke han havde været med at reise. Det var godt, saaledes troede man, at hvile der, hvor Munkenes Messer og Psalmer ved Dag og Nat kunde tone ud over Graven. Han ligger ved Hovedenden af Broderens, Erkebiskop Absalons, Grav under Alteret, som forhen stod længere mod Øst.

Esbern Snare staar som en af vor Middelalders store Skikkelser; from som en Kristen byggede han Kirker, tapper som en Løve vægede han Fædrelandet.

Efter dette Foredrag talte Dr. H. Rørdam og fremdrog en Række Minder fra Kalundborgs kirkelige Fortid, særlig fra Slutningen af Middelalderen og den første Tid efter Reformationen, idet han bl. a. dvælede ved Birger Gunnersen, der var Kirkeherre i Kalundborg, medens Enkedronning Dorothea († 1495) boede her paa Slottet, men senere blev Ærkebiskop i Lund, »Sverigs Fyrste og Pavens Legat.« Den vidtløftige Gudstjeneste, som han inden sin Død (1519) stiftede i den af ham indrettede Krypt i Lunds Domkirke, omtaltes som et mærkeligt Vidnesbyrd om Middelalderens Religiositet med dens lyse og mørke Sider¹⁾. — Den kirkelige Reformation i Kalundborg skyldes navnlig Melchior Jensen, der først var Forstander

¹⁾ Se Suhms Saml. I, 3, 1 ff.

for Fransiskanerklosteret, men, vundet for den lutherske Oplysning, blev den første evangeliske Præst i Kalundborg samt Provst i Ars Herred og senere flyttede til Raklev, hvor han har opført Kirken og hvor han døde 1555¹⁾. Hans Forespørgsel (1543) til Sjælands Biskop Peder Palladius har givet denne Anledning til Affattelsen af sin mærkelige Anvisning for Herredsprovsterne til Udførelsen af deres Embedsgjerning, der udkom 1555 under Titel »Formula visitationis provincialis« og ved Siden af P. Palladius's »Visitatsbog« er en vigtig Kilde til Kundskab om, hvorledes kirkeligt Liv og kirkelig Skik udviklede sig i Tiden nærmest efter Reformationen²⁾.

Mødet sluttedes med Sang og et smukt Postludium fra Orgelet.

¹⁾ Kirkehist. Saml, 3. R. II, 280 ff.

²⁾ Se Rørdam, Danske Kirkelove II, 19 ff.